

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.011.3-57.175:005.963

О.В. Шестопалюк
м. Вінниця, Україна

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВНЗ

Постановка проблеми. ХХІ століття характеризується як інформаційне суспільство, в якому якість підготовки фахівців є головним показником конкурентоспроможності вищого навчального закладу (ВНЗ). Одним із головних завдань вищої школи, поряд із формуванням гармонійно розвиненої особистості, постає завдання формування професійно компетентного фахівця, що має низку певних чинників, котрих необхідно досягти.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, що у розвиток понятійного апарату компетентнісного підходу в професійній освіті значний внесок зробили дослідження В. Байденко, Н. Бібік, Ю. Зеєра, І. Зимньої, Л. Коваль, О. Локшиної, А. Маркової, Л. Мітіної, О. Пометун, Ю. Татура, А. Хуторського та ін.

Аналіз визначень поняття «компетентність», які розглядають учені, свідчить, що її складовими є: знання, уміння, навички, досвід, але розглядаючи професійну компетентність можна визначити її як здатність фахівця виконувати свої професійні обов'язки через набуті знання, вміння, навички та досвід.

Розглядаючи поняття «компетенція», яке також є досить суперечливим, учені по-різному трактують її визначення. У більшості випадків розглядають «компетенції» як похідні від «компетентності». Але ж до цих понять входять знання, уміння, навички, відмінність криється в узагальнюючій характеристиці – готовності фахівця до застосування знань, умінь, навичок і досвіду роботи.

Метою статті є характеристика професійної компетентності, її структури та складових, процесу їх формування у викладачів ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Нині ще відсутнє однозначне визначення понять «компетентність», «професійна компетентність». Огляд психолого-педагогічної літератури та інших джерел, присвячених цій проблемі, свідчить, що можна виокремити кілька підходів до визначення цих понять. Наприклад, зарубіжні дослідники поняття «професійна компетентність» розглядають як «поглиблене знання», «стан адекватного виконання завдання», «здатність до виконання діяльності», «ефективність дій».

У сучасному суспільстві для фахівців важливі не тільки знання, а й здатність застосовувати їх у вирішенні конкретних ситуацій і проблем, що виникають у процесі професійної діяльності, а тому знання стають пізнавальною базою компетентності фахівця.

Розгляньмо деякі підходи до визначення поняття «компетентність».

Компетентність – це сукупність властивостей (характеристик) особистості, що задовольняють їй якісно виконувати певну діяльність, яка спрямована на вирішення проблем (завдань) у будь-якій галузі.

Фахівці Міжнародної комісії Ради Європи (програма Defenition and Selection of Competencies) визначають поняття компетентності (competency), як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби і виконувати поставлені завдання.

І. Лернер, В. Красвський, А. Хуторський запропонували розглядати професійну компетентність учителя як єдність трьох складових:

- когнітивна складова (наявність системи педагогічних і спеціальних предметних знань);
- операційно-технологічна складова (володіння методами, технологіями, способами педагогічної взаємодії, методами навчання);
- особистісна складова (етичні й соціальні позиції й установки, риси особистості фахівця).

Близьким до поняття «компетентність» є поняття «компетенція».

Компетенція – це те, на що претендує людина, це коло питань, в яких вона добре обізнана, володіє знаннями і досвідом, це те, чого досяг певний фахівець, його міра оволодіння компетенцією і визначається здатністю вирішувати відповідні завдання, тобто компетенція – це сукупність певним чином визначених знань, умінь і навичок, у яких людина має бути освіченою і мати практичний досвід роботи [5].

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає «компетенцію» як добру обізнаність із чим-небудь [1, с. 560].

За умови компетентнісного підходу до освітнього процесу необхідно виокремити професійну компетентність викладача – це система знань, умінь і здібностей, що складають основу його професійної діяльності як педагога і вченого.

Ю. Зеєр під професійною компетентністю розуміє сукупність професійних знань, умінь, а також способи виконання професійної діяльності [2].

А. Хуторський виокремлює ключові, базові і спеціальні компетентності. Під професійною компетентністю він розуміє сукупність ключових, базових і спеціальних компетентностей.

Таким чином, узагальнюючи різні підходи до визначення поняття «професійна компетентність» педагога, можна константувати, що це сформованість в його роботі різних сторін педагогічної діяльності і спілкування, в яких самореалізована особистість педагога, яка забезпечує позитивні результати в навчанні і розвиткові учнів.

За умови компетентнісного підходу до освітнього процесу, крім професійної компетентності, виділяють ключові (базові) компетентності та особистісні якості фахівця.

Ключова компетентність – це основа для інших, більш конкретних предметно орієнтованих (професійних) компетентностей.

В основу класифікації ключових компетентностей можна покласти інваріантні види діяльності сучасного фахівця. Незалежно від професії він має бути готовим до виконання наступних видів діяльності: пізнавальної, інформаційної, комунікативної, управлінської, цілісно-змістової, цивільно-громадської, науково-дослідної, здоров'язберігаючої, культурно-дозвіллевої.

Отже, до ключових (базових) компетентностей викладача ВНЗ належать:

- когнітивні або пізнавальні;
- інформаційні;
- комунікативні;
- управлінські або цілісно-змістові;
- компетентність у сфері цивільно-громадської діяльності;
- науково-дослідна;
- здоров'язберігаюча;
- культурно-дозвіллева.

Ураховуючи специфіку роботи викладача ВНЗ, а також поєднання педагогічної діяльності з науково-дослідницькою роботою, ключові компетентності (комунікативна, інформаційна, управлінська та науково-дослідна) стають елементами його професійної діяльності.

Виокремимо в структурі професійної компетентності викладача ВНЗ:

Розділ 1 Теоретико-методологічні проблеми підготовки фахівців у системі неперервної освіти

- спеціальні знання та вміння з дисциплін, що викладаються;
- психолого-педагогічна компетентність;
- інформаційна компетентність;
- комунікативна компетентність;
- управлінська компетентність;
- креативна компетентність.

Охарактеризуємо кожну з поданих складових професійної компетентності.

1. Спеціальні знання та вміння з дисциплін, що викладаються, характеризують кваліфікацію викладача, його професійні знання.

2. Психолого-педагогічна компетентність викладача включає таку систему знань: психологію навчально-пізнавальної діяльності студентів; психологію особистості; психологічні особливості студентства; психологію студентського колективу; основи психодіагностики; психологію педагогічної діяльності викладача; психологію педагогічного спілкування.

Педагогічну компетентність викладача становить сукупність знань, умінь і здібностей, необхідних для виконання функції навчання і виховання студентів. Сюди відносяться такі педагогічні знання: предмет, основні поняття і завдання дисципліни «Педагогіка і психологія вищої школи»; цілі і зміст вищої професійної освіти; галузевий стандарт вищої професійної освіти; принципи побудови змісту професійної освіти; сутність і закономірності процесу навчання; методи й організаційні форми навчання та виховання студентів; сучасні педагогічні технології.

Психолого-педагогічні вміння становлять сукупність найрізноманітніших дій викладача, що співвідносяться з функціями педагогічної діяльності. Виокремимо сім груп основних педагогічних умінь:

- уміння побачити в педагогічній ситуації проблему й оформити її у вигляді педагогічних завдань;
- уміння, що відповідають на питання чому вчити, кого вчити, як вчити?;
- уміння вдосконалювати свою роботу;
- прийоми, що сприяють досягненню високих рівнів спілкування;
- уміння актуалізувати і реалізувати свій творчий потенціал;
- уміння визначати характеристики знань, умінь і навичок студентів на початку і наприкінці вивчення навчальної дисципліни; стимулювати їхню готовність до самонавчання і неперервної освіти;
- уміння вести виховну роботу серед студентів.

Компетентний викладач неодмінно є і хорошим методистом. Він володіє не тільки науковими знаннями і методами, а й методикою навчання. Знання методики дозволяє викладачеві представити досліджуваний матеріал у вигляді системи пізнавальних завдань, послідовне вирішення яких має привести студента до оволодіння змістом навчальної дисципліни.

Окрім системи знань і умінь у складі психолого-педагогічної компетентності викладача доцільно виділити педагогічні здібності. Рівень здібностей, поряд зі спрямованістю особистості та іншими її якостями, є найважливішим суб'єктивним чинником досягнення вершин у науково-педагогічній діяльності.

До педагогічних здібностей викладача належать:

- здатність самостійно підбирати навчальний матеріал, визначати оптимальні засоби й ефективні методи навчання;
- здатність по-різному викладати доступним чином один і той самий навчальний матеріал, щоб забезпечити його розуміння й засвоєння всіма студентами;
- здатність за порівняно короткий термін домагатися засвоєння студентами значного обсягу інформації;

- здатність правильно планувати й організовувати різні види занять, удосконалюючи свою педагогічну майстерність від заняття до заняття;
- здатність передавати свій досвід іншим і, в свою чергу, вчитися на їхніх прикладах (шляхом відвідування занять, написання та видання навчально-методичних посібників, участі в роботі методичних семінарів, науково-методичних рад та ін.);
- здатність до самоосвіти, включаючи пошук і творчу переробку необхідної інформації, а також її безпосереднє використання в педагогічній діяльності;
- здатність формувати в студентів потрібну мотивацію активної навчально-пізнавальної діяльності.

3. Інформаційна компетентність викладача.

Інформаційна компетентність викладача визначає такі складові його професійної діяльності:

- володіння навичками роботи з інформацією, котра представлена в електронному вигляді;
- знання та вміння використовувати раціональні методи пошуку і збереження інформації в сучасних інформаційних масивах;
- уміння представляти інформацію в Інтернет;
- володіння навичками організації і проведення лекцій, семінарів із використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- уміння організовувати самостійну роботу студентів за допомогою Інтернет-технологій;
- володіння навичками використання ІКТ з певного предмету, з урахуванням його специфіки.

Інформаційна компетентність викладача – це особливий тип організації предметно-спеціальних знань, які дозволяють приймати ефективні рішення в професійно-педагогічній діяльності, вказують на рівень оволодіння та використання інформаційних та Інтернет-технологій у навчальному процесі [3, с. 63].

Формування інформаційної компетентності передбачає:

- засвоєння знань, умінь з інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій;
- розвиток комунікативних здібностей;
- уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, аналізувати та використовувати інформацію в своїй професійній діяльності.

У складі інформаційної компетентності виділяють чотири складові: мотиваційну, когнітивну, операційно-діяльнісну, рефлексивну.

Формування інформаційної компетентності викладача важлива складова його професіоналізму, що дозволяє якісно будувати навчальний процес у ВНЗ.

4. Комунікативна компетентність викладача.

Спілкування в діяльності викладача виступає не тільки засобом наукової та педагогічної комунікації, а й умовою вдосконалення професіоналізму а й джерелом розвитку особистості викладача, а також засобом виховання студентів.

Розрізняють низку спеціальних комунікативних умінь і навичок, якими має володіти викладач:

- пізнання людиною інших людей;
- правильне сприйняття й оцінювання ситуацій спілкування;
- уміння відповідно поводитися по відношенню до інших людей;
- пізнання людини людиною. Пізнання включає загальну оцінку людини як особистості, що зазвичай складається на основі першого враження про неї; оцінку окремих рис її особистості, мотивів і намірів; вміння розуміти значення жестів, міміки і пантоміміки;
- пізнання людиною самої себе. Воно передбачає оцінку своїх знань, здібностей, характеру та інших рис особистості, оцінку сприйняття оточуючих;

– уміння правильно оцінювати ситуації спілкування: спостерігати за навколишнім середовищем, вибирати найбільші інформативні її ознаки й звертати на них увагу; правильно сприймати й оцінювати соціально-психологічний сенс ситуації, що виникла.

До комунікативних здібностей викладача належать такі здібності: виступати в студентській чи іншій аудиторії, використовуючи вербальні і невербальні засоби спілкування; вести бесіду або дискусію зі студентами; всебічно й об'єктивно сприймати людину – партнера по спілкуванню; викликати в нього довіру, бажання до спільної діяльності; здатність передбачати і ліквідувати конфлікти; здатність конструктивно і тактовно критикувати студента або колегу по спільній діяльності; сприймати і враховувати критику, перебудовуючи відповідно свою поведінку і діяльність.

У структурі комунікативної компетентності викладача доцільно виділити такі професійно важливі особистісні властивості: справжній інтерес до людей і роботи з ними; наявність потреби і вміння спілкуватися; здатність проявляти емпатію до людей, вміння відчувати й підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; вміння керувати собою, своїм психічним станом, голосом, мімікою, настроєм і почуттями; вміння прогнозувати можливі педагогічні ситуації, наслідки своїх дій; наявність хороших вербальних здібностей: культури, розвиненості мови, багатства лексики і засобів, що використовуються; здатність до педагогічної імпровізації, вміння застосовувати різноманітні засоби впливу.

5. Соціально-організаційна (управлінська) компетентність викладача

Викладачеві часто доводиться виступати в ролі керівника (організатора), наприклад у процесі організації різних видів занять, керувати науково-дослідною роботою студентів, виробничою практикою, курсовим і дипломним проектуванням, куратором групи. Для успішного виконання цих функцій викладач повинен володіти організаторською компетентністю, яка включає до свого складу систему взаємопов'язаних знань, умінь, здібностей і особистісних властивостей. До знань викладача в галузі менеджменту освіти належать: поняття про менеджмент, його цілі, значення і функції; функції та особливості менеджменту освіти; структура організаторської діяльності викладача; планування та організація різних видів занять, у тому числі самостійної роботи студентів, методи і стиль педагогічного керівництва; мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів, підготовка і прийняття управлінських рішень стосовно студентської групи; контроль і оцінка навченості студентів.

6. Креативна компетентність викладача.

Для забезпечення ефективної науково-педагогічної та дослідницької діяльності викладач має володіти креативною компетентністю. Поняття «креативність» означає рівень творчої обдарованості, здатності до творчості, відносно стійку характеристику особистості.

Креативна компетентність викладача включає систему знань, умінь, навичок, здібностей і особистісних якостей, необхідних йому для творчості. Творчий компонент може бути присутнім у будь-якому виді діяльності викладача (педагогічній, комунікативній, організаторській тощо). У даному контексті акцент робиться на дослідницькому компоненті його професійної діяльності.

У структурі креативної компетентності особистості (у тому числі викладача) виділяють такі якості: здатність до творчості, до вирішення проблемних завдань; винахідливість; гнучкість і критичність розуму, інтуїцію, самобутність і впевненість у собі, здатність ставити і вирішувати нестандартні задачі, здатність до аналізу, синтезу і комбінування, здатність до перенесення досвіду, передбачення та ін.; асоціативність, уява, відчуття новизни, чуйність до протиріч, здатність до емпатії (емпатійність); проникливість, вміння бачити знайоме в незнайомому; подолання стереотипів; схильність до ризику, прагнення до свободи.

Креативна компетентність викладача забезпечує ефективну науково-дослідну роботу, систематичне вдосконалення змісту і методів навчання, накопичення плідної наукової та навчальної інформації, систематичне вивчення, аналіз і оцінку навчально-пізнавальної діяльності та поведінки студентів.

7. Мотивація педагогічної діяльності.

В основі мотивації роботи викладача, так само як і будь-якого фахівця, лежать потреби, інтереси, схильності, ціннісні орієнтації, цільові установки та ін. Водночас, у педагогічній діяльності як і у взаємодії викладача та студентів є специфічні мотиви.

Одним із головних мотивів педагогічної діяльності викладача, на наш погляд, є інтерес до дисципліни, що викладається, його захопленість наукою, прагнення пізнавати більше, розкривати, систематизувати явища, що досліджуються, процеси, об'єкти, залучати до процесу пізнання студентів, спрямовувати їхню пізнавальну діяльність.

Найважливішим внутрішнім спонуканням викладача до педагогічної праці є розуміння і переживання їм суттєвої значимості цієї роботи для суспільства, що полягає в навчанні та вихованні молоді, в підготовці її до професійної діяльності і життя.

В основі мотивації педагогічної діяльності можуть знаходитися її специфічні особливості та зміст. Одна з особливостей праці викладача полягає в тому, що він відносно вільний від настирливого контролю та управління з боку адміністрації. Викладач, керуючись навчальною програмою і загальними вимогами до навчального процесу, самостійно планує й організовує свою діяльність і діяльність студентів за розкладом занять, сам контролює й оцінює результат цієї діяльності. Від викладача вимагається високий професіоналізм, самовіддача, чесне виконання своїх професійних обов'язків, об'єктивна оцінка навченості студентів.

Значним мотивуючим чинником у роботі викладача є можливість поєднувати педагогічну діяльність з науково-дослідною роботою. Таке поєднання дозволяє викладачеві заглибитися в проблематику і зміст досліджуваної науки, підготувати і видати свої праці (доповіді, статті, методичні та навчальні посібники, монографії), підвищувати тим самим свій науково-педагогічний потенціал і авторитет.

Найважливішим мотиваційним чинником роботи викладача є можливість працювати в хорошому педагогічному колективі під керівництвом досвідченого керівника. Сприятливий психологічний клімат у колективі, співробітництво і співтворчість з колегами-викладачами, повага один до іншого, взаємодопомога є психологічною умовою нормальної роботи та її мотивації.

Безперервне вдосконалення професійної компетентності та педагогічної майстерності викладачів – найважливіше завдання керівництва ВНЗ, дирекції, кафедри (і самого педагога).

Аналіз та узагальнення досвіду роботи ВНЗ на прикладі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського свідчить, щодо ефективних форм і методів підвищення наукової та методичної кваліфікації викладачів належать:

- систематична самостійна робота (самоосвіта) з метою поглиблення знань з науки, що викладається, з психології та педагогіки, з методики викладання;
- науково-методична робота, спрямована на створення навчально-методичних комплексів з дисциплін і на вдосконалення змісту методів і організаційних форм навчання;
- участь викладачів у роботі науково-методичних конференцій і семінарів;
- спільне відвідування занять з подальшим їх аналізом;
- вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду;
- звернення до історії педагогіки та досвіду в галузі вищої освіти в нашій країні і за кордоном;
- підготовка та захист дисертацій (магістерських, кандидатських і докторських) за тематикою психології, педагогіки та методики викладання;
- організація семінарів педагогічної майстерності для молодих викладачів, читання їм лекцій з психології та методики вищої школи;
- стажування викладачів на курсах і факультетах підвищення науково-педагогічної кваліфікації.

Висновки. Формування професійної компетентності, її складових дозволяє будувати навчальний процес ВНЗ. Для цього викладач має неперервно підвищувати свою кваліфікацію, тим самим знання та вміння з дисциплін, що викладає, психолого-педагогічну, інформаційну, комунікативну, управлінську, креативну, мотиваційну складові професійної компетентності.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ, «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Зеер Е. Ф. Технология профессий : учеб. пособ. / Е. Ф. Зеер. – М. : Академия, 2003. – 336 с.
3. Інноваційні технології навчання : словник-госарій / Кадемія М. Ю., Ткченко Т. В., Євсюкова Л. С. – Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2011. – 196 с.
4. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования – Сборник научных трудов / Под ред. Хуторского А. В. Ученик в обновляющейся школе. – М. : ИОСО РАО, 2002. – 488 с.
5. Чакликова А. Т. Категория «компетентность» и «компетенция» в современной образовательной парадигме / А. Т. Чакликова // Весник КазНУ. – Серия педагогические науки. – 2007. – № 2. – С. 9-16.

У статті розглянуто визначення понять «компетентність», «професійна компетентність», «компетенція», структура та складові професійної компетентності викладача ВНЗ, їх використання в професійній діяльності та вплив на здійснення професійної підготовки майбутніх фахівців.

Ключові слова: компетентність, компетенція, ключові компетенції, професійна компетентність.

В статье рассмотрены определения понятий «компетентность», «профессиональная компетентность», «компетенция», структура и составные профессиональной компетентности преподавателя ВУЗа, их подготовки к профессиональной деятельности и влияния на обучение и осуществлении профессиональной подготовки будущих специалистов.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, ключевые компетенции, профессиональная компетентность.

Definition of the notions «competency», «professional competency», «competence» as well as the structure and constituent parts of a Higher School teacher's professional competency, their usage in professional activity and influence on the future specialists' professional training realization have been considered in the article.

Keywords: competency, competence, key competences, professional competency.